

УЛУҒ ВАТАН УРУШИ АРАФАСИДА ҲАРБИЙ КАДРЛАР ЗАХИРАСИНИ ТАЙЁРЛАШ (ретроспектив таҳлил)

Саримсаков Санжарбек Абдухалилович
подполковник, ЎР ҚК Академияси 1-босқич тингловчиси

Аннотация: Ушбу мақолада Улуғ Ватан уруши арафасида собиқ Совет Иттифоқи Куролли Кучлари, тинчлик давридаги ҳар қандай давлатлар каби, қисқартирилган таркибда сақланган. Маълумки, тинчлик давридаги кичик кадрлар армияси уруш тақдирини ҳал қила олмайди ва унинг асосий юк доимо уруш давридаги армия зиммасига тушади. Бинобарин, уруш содир бўлган тақдирда армия сонини сезиларли даражада ошириш режалаштирилган ва сафарбарлик ресурсларини тўплаш чоралари кўрилади.

Калит сўз: Улуғ Ватан уруши, Совет Иттифоқи, армия, Академия, кадр ресурслар, сафарбарлик.

Abstract: In this article, on the eve of the glorious war, the Armed Forces of the former Soviet Union, like any other peacetime state, were kept in an abbreviated composition. It is known that a small cadre Army in peacetime cannot decide the fate of war, and its main burden always falls on the wartime army. Consequently, in the event of a war, it is planned to significantly increase the number of the army, and measures will be taken to accumulate mobilization resources.

Key words: Glorious war, Soviet Union, Army, Academy, cadre resources, mobilization.

Урушдан олдинги совет ҳарбий назарияси замонавий йирик урушлар, қоида тариқасида, жаҳон урушлари бўлиб, турли хил ҳарбий техника ва қуроллар билан қуролланган кўп миллионли армияларнинг кучлари томонидан олиб борилиши ва уларнинг сони ва техник жиҳозлари доимий равишда бўлишини ҳисобга олиб боради. Замонавий уруш нафақат турли хил техник воситалар уруши, балки захиралар ва биринчи навбатда инсоний урушдир, шунинг учун уруш содир бўлганда армияни жойлаштириш, шунингдек, кўшинларни тўлдириш учун йўқотишларни тўлдириш учун ҳарбий хизматчиларнинг катта ўқитилган захираси керак эди.

Аммо, тадқиқотлар кўрсатганидек, СССРда фаолият юритаётган ҳарбий таълим муассасалари тармоғи ҳарбий кадрларга бўлган эҳтиёжни қондирмас эди. Шундай қилиб, 10 йил давомида (1928-1938) қуруқликдаги кўшинларнинг барча ҳарбий мактабларини 67.487 нафар қўмондонлик битирган. Шу билан бирга, пасайиш (ўлим, ногиронлик, суд ва х.к.з) 62 минг кишини ташкил этди. Бундан

ташқари, ушбу 10 йил ичида командирларнинг 5670 киши курукликдаги қўшинлардан ҳаво кучларига ўтказилди. Шундай қилиб, курукликдаги қўшинларда қўмондонлик ва қўмондонлик таркибини йўқотиш 67.670 кишини ташкил этди, яъни ўқитилган ҳарбий хизматчилар сонидан ошиб кетди [1].

Совет Қурулли Кучларини ривожлантириш ва мустаҳкамлашнинг барча босқичларида офицерларнинг йўқотилишини қоплаш учун давлат мамлакат мудофаа қобилятини мустаҳкамлашнинг энг муҳим таркибий қисми сифатида ҳарбий кадрлар захирасини тайёрлаш ва армиянинг жанговар тайёргарлигини ошириш масаласига катта аҳамият берди.

СССРда ҳарбий мактаб шаклланиши даврида ҳам узоқ муддатли ҳарбий хизматчиларни тайёрлаш ва ўқитиш тизимини белгилаб берувчи бир қатор норматив ҳужжатлар чиқарилди. Булар СССР Инқилобий Ҳарбий Кенгашининг 1929 йилдаги Олий ҳарбий ўқув юртлари тўғрисида, Қизил Армия офицерлари малакасини ошириш курслари тўғрисида, Қизил Армия ҳарбий академияларида ўқув ишларини ташкил этиш тўғрисидаги қарорлари. Армия, 1929 ва 1931 йиллардаги Болшевиклар Коммунистик партияси Марказий Қўмитасининг қарорлари. Қизил Армиянинг қўмондонлиги ва сиёсий таркиби тўғрисида ва 1936 йил “Олий ўқув юртлари иши ва олий таълимни бошқариш тўғрисида” [2].

Ҳарбий хизматчиларнинг ҳарбий малакасини ошириш, сиёсий вазиятни тезкор бошқариш қобилятини ошириш зарурлиги таъкидланди, армиянинг жанговар қобилятини янада мустаҳкамлашдаги асосий вазифа ҳарбий-техникавий салоҳиятини оширишдан иборат эканлиги таъкидланди. Қўмондонлик таркибини билиш, уни ҳарбий техника ва замонавий жанговар ва операцияларнинг мураккаб шакллари билан мукамал даражада ўзлаштириш. Қизил Армия ва Ҳарбий-денгиз флотини техник реконструкция қилиш, комплекс техниканинг кенг миқёсда фойдаланишга киришиши ҳукумат олдиға ҳарбий кадрлар тайёрлашда бир қатор янги муаммоларни келтириб чиқарди.

Шу муносабат билан ушбу даврда қўмондонлик ва қўмондонлик таркибини қайта тайёрлаш, захирадаги офицерларни тайёрлашга катта эътибор қаратилди. Ушбу масала бўйича биринчи ҳужжат СССР Инқилобий Ҳарбий Кенгашининг 1929 йил 7 июндаги буйруғи бўлиб, унда Ўрта, катта ва катта қўмондонлик ходимларини захираға, узоқ муддатли таътилға ва ҳарбий хизматчиларға қайта тайёрлаш тартиби тўғрисидаги низом киритилган. Унда таъкидланишича, қайта тайёрлаш қўмондонлик таркибига назарий, ҳарбий ва сиёсий билимларни, шунингдек, тайинланиши мумкин бўлган лавозимға уруш даврида зарур бўлган амалий кўникмаларни беришдан иборат.

Низомда захирадаги командирларни қайта тайёрлаш қўшин турлари ва хизмат турлари бўйича такрорий ўқув ва амалий машғулотлар орқали амалға оширилганлиги белгиланди. 1929 йил охирида сиртқи ва кечки ҳарбий академиялар

очилди. 1929 йил октябр ойидан бошлаб Ҳарбий-сиёсий академия қошидаги Сиртки Академияси иш бошлади. 1932 йил 25 февралда Ҳарбий техник Академия қошидаги кечки ўқиш бошланди. Армия қўмондонлиги орасида кечки ва сиртки таълим шакллари обрўга эга эди. Масалан, 1933 йилда 2161 нафар командирлар ушбу таълим шакллари билан қамраб олинган [3].

Ўрта ва катта қўмондонлик таркибининг ҳарбий-техник малакаси ва сиёсий билимларини оширишда қўмондонлик таркибининг малакасини ошириш курслари (КУКС) муҳим ўрин тутди. 1929 йил январ ойида СССР Инқилобий Ҳарбий Кенгашининг Қизил Армия (КУКС) махсус қарори қабул қилинди, унда малака ошириш курсларининг мақсади ҳарбий хизматни яхшилашдан иборат эканлиги кўрсатилган. Махсус кўникмалар ва билимлар, шунингдек, қўмондоннинг сиёсий ривожланиши ва уни юқори лавозимга тайёрлаш.

Курсларнинг яна бир вазифаси - умумий ҳарбий тайёргарликка эга бўлган қўмондонлик таркибини ҳарбий қисмларнинг техник бўлинмаларида лавозимларни эгаллаш учун ихтисослаштириш ёки қайта тайёрлаш. 1939 йил охирига келиб, Қизил Армия йилига 3200 кишини ташкил этадиган 18 КУКга эга эди. Курсларда ўқиш муддати 9 ой.

Кўшинларни бошқаришда амалий тажрибага эга бўлган, лекин олий ҳарбий маълумотга эга бўлмаган Қизил Армиянинг хизмат кўрсатган қўмондонлари ва ҳарбий бошлиқлари олий қўмондонлик таркибини тайёрлаш курсларида таҳсил олдилар, номидаги Ҳарбий академияда махсус факультетга айлантирилдилар.

1931 йил сентябр ойида СССР Инқилобий Ҳарбий Совети 1932 йилда захирадаги офицерларни қайта тайёрлашни сифат жиҳатидан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарорни қабул қилди, унда қайта тайёрлашнинг асосий шакллари белгиланди: 45 кунгача давом этадиган ўқув ва амалий ўқув лагерлари, ҳарбий манёврлар 10-12 кун, қисқа муддатли ўқув лагерлари 10 кунгача [4].

1932-йил июн ойида Инқилобий Ҳарбий Кенгаш “Захирадаги офицерларни ҳисобга олиш, ҳисобга олиш ва жанговар тайёргарлик ҳолати тўғрисида” қарор қабул қилди. Унда иш юритиш, захирадаги қўмондонлик таркибини тайёрлаш борасидаги камчиликлар кўрсатилиб, уни янада такомиллаштириш бўйича амалий чора-тадбирлар белгилаб олинди. Ҳарбий округларнинг инқилобий ҳарбий кенгашлари 1932 йил охирига келиб захиранинг барча қўмондонлик таркибини қайта аттестациядан ўтказишга мажбур бўлдилар, бу эса захиранинг барча қўмондонлик таркибини аниқлашга, уни уруш вақтига тўғри белгилашга ёрдам берди. Шунингдек, ҳарбийларнинг техник тармоқларида қўмондонлик ходимларининг этишмаслигини бартараф этиш учун қайта гуруҳлаш.

Болшевиклар Бутун иттифок Коммунистик партияси Марказий Комитети қарорларидан сўнг захира қўмондонларини ҳарбий қайта тайёрлаш сурати ва сифати сезиларли даражада ошди. Ушбу чора-тадбирларнинг барчаси натижасида

қўриқхона қўмондонлик таркибининг тайёргарлиги сезиларли даражада яхшиланди. Уни қайта тайёрлаш бўйича махсус курслар тармоғи қарийб 4 баробар кенгайтирилди, ўрта ва олий маълумотли чақирилувчилардан захира кадрларини тайёрлаш яхшиланди.

Захирадаги офицерларни қайта тайёрлашни такомиллаштиришда 1935 йил 22 сентябрда Марказий Ижроия Қўмитаси ва Халқ Комиссарлари Совети томонидан тасдиқланган Қизил Армия қўмондонлик ва қўмондонлик таркиби хизмати тўғрисидаги низом катта рол ўйнади. СССР Унда ҳар бир қўмондон ва бошлиқнинг ҳарбий ва махсус малакаси янада аниқ белгилаб қўйилди, уларнинг обрў-эътибори, шу билан бирга шахсий таркибни тайёрлаш ва тарбиялаш масъулияти ҳам оширилди.

Ушбу фармон офицерларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тартибини белгилаб берди, шунингдек Қизил Армия ва Ҳарбий-денгиз флоти қўмондонлигидаги шахслар учун шахсий ҳарбий унвонларни белгилади.

Айни пайтда, тадқиқотлар шуни кўрсатадики, 1939 йилда, Иккинчи Жаҳон уруши бошланишидан олдин, СССРда захирадаги офицерлар этарли эмас эди. Армиянинг сафарбарлик жойлашуви атиги 75% ресурслар билан таъминланди ва қўшимча тузилмалар ва муқаррар йўқотишларни тўлдириш учун умуман ресурслар йўқ эди [5].

1939 йил охиридаги мураккаб халқаро вазият муносабати билан захирадаги офицерларни жадал тайёрлаш ва тўплаш режаси ишлаб чиқилди. Уч йил ичида (1939-1941) бу режада 500 000 дан ортиқ киши, шу жумладан: ҳарбий мактабларда полк мактабларини битирган кичик захира командирларидан - 25 400 нафар; захирадаги офицерлар малакасини ошириш курсларида – 35200 нафар; кичик лейтенантлар курсларида - армияда отряд командири, взвод командири ёрдамчиси ва уларга тегишли бўлган ҳарбий хизматни ўтаганлардан - 190 000 нафар; кичик лейтенантлар курсларида - ҳақиқий ҳарбий хизмат муддати тугагандан сўнг Қизил Армия сафидан бўшатишган бўлимлар командирлари, взвод командирларининг ёрдамчилари ва уларнинг тегишлиларидан - 60 000; ўқув танк ва автотранспорт бўлинмаларида – оддий ва кичик қўмондонлик таркибидан – 35 900 нафар; қўшинларда - Қизил Армиядан олий ва ўрта маълумотли - 79,5 минг; Қизил Армия кадрларидан захирага бўшатишган командирлар ҳисобидан - 69 000; тиббий ва ветеринария фуқаролик таълим муассасаларининг оддий захирадаги битирувчилари ҳисобидан - 25 000. Ҳар бир ҳарбий билим юртида асосийлари билан бир қаторда кечки ва сиртки факултетлар, шунингдек, малака ошириш курслари фаолият юритган [6].

Бундан ташқари, чақирувдаги офицерларнинг ресурслари олий ва ўрта махсус маълумотга эга бўлган, фуқаролик меҳнатида улғайган ҳарбий хизматга кўрсатилган оддий ва кичик қўмондонлик билан юқори даражада тўлдирилди. Улар

СССР НПОнинг 1940 йил 19-ноябрдаги буйруғига мувофиқ сертификатланган офицерлар сифатида рўйхатга олинган.

Захирадаги сиёсий кадрлар ресурсларини ошириш учун Болшевиклар Коммунистик партияси Марказий Қўмитасининг қайта аттестациядан ўтказиш, ҳарбий унвонларни бериш, партия қўмиталари ходимларини ҳарбий тайёргарлик ва сафарбар этиш тўғрисидаги қарори қабул қилинди. 1940 йил март ойи катта аҳамиятга эга бўлди. Ушбу ҳужжатни бажариш учун махсус тузилган комиссиялар 1941 йил февралга қадар партия қўмиталаридаги 63 минг нафар масъул ходимни қайта аттестациядан ўтказди ва уларга ҳарбий унвонлар берди.

Шунингдек, 1940 йил март ойида Болшевикларнинг Бутун иттифок Коммунистик партияси Марказий Комитети барча партия ходимларига ҳарбий тайёргарликдан ўтишни буюрди. Бу захирадаги сиёсий ходимларнинг ҳарбий-техник билимларини оширишга ёрдам берди ва уруш йилларида партия ходимлари армияга тайинланганда катта рол ўйнади.

Буларнинг барчаси Қуролли Кучларни қисман сафарбар қилиш жараёнида (1939-1940) армия ва флотга 175 мингдан ортиқ кишини захирага чақириш имконини берди. Қўмондонлик ва қўмондонлик таркиби бир йиллик талабалар орасидан яна 38 020 кишини тайёрлаш.

1940 йил май ойида Совет Иттифоқи маршали С. К. Тимошенко томонидан Халқ Мудофаа Комиссарлигини қабул қилиш актида таъкидланганидек, ҳарбий мактабларнинг йиллик битирувлари, уларнинг сони кўпайганига қарамай, зарур захираларни яратишни таъминламади. Армиянинг ўсиши ва захираларнинг шаклланиши қўмондонлик таркибини тайёрлаш сифати паст эди, айниқса взвод-компания даражасида, уларнинг 68 фоизи кичик лейтенант курсларида атиги олти ойлик қисқа муддатли тайёргарликдан ўтган.

1940 йилда захирадаги офицерларни қайта тайёрлашни яхшилаш мақсадида қисман сафарбарлик бўйича армияга чақирилган ва кўшинларда амалий тайёргарликдан ўтганлардан ташқари 10 мингга яқин офицер ҳам махсус, ҳам ҳарбий ўқув юртларидаги турли курсларга юборилди. Шундай қилиб, қайта тайёрлаш якунланди: захирадаги офицерларнинг малакасини ошириш курсларида – 5578 нафар; сиёсий ходимларнинг малакасини ошириш курсларида – 3600 нафар; марказий малака ошириш курсларида – 2318 нафар; ҳарбий академиялардаги курсларда - 1229 киши; ҳарбий мактаблар курсларида - 579 киши.

Бу, умуман олганда, командирлар ва бошлиқлар таркибини сифат жиҳатидан яхшилаш имконини берди. 1940 йилда захирадаги офицерларни тайёрлаш курслари сони 93 тага кўпайтирилди (1937 йилдаги 22 та ўрнига), уларнинг сони 9 баравар кўпайди.

1940-йилнинг иккинчи ярми ва 1941-йил бошида Франциянинг фашистик немис армияси томонидан мағлубиятга учрагани ва деярли барча Ғарбий

Европанинг натсистлар томонидан босиб олинishi муносабати билан фашистик Германиянинг Совет Иттифоқига хужум қилиш хавфи кескин ошди. Бу Совет Қуrollи Кучларини тажовузни қайтариш учун тайёрлаш бўйича бир қатор тадбирларни тезлаштириш заруратини туғдирди.

Шунга асосланиб, 1940 йил охирида МП-41 номини олган уруш вақтига қўшинларни жалб қилиш бўйича янги сафарбарлик режасини ишлаб чиқиш бошланди. Жойларда режаларни ишлаб чиқишнинг якуний санаси 1941 йил 1 майда белгиланди, кейин эса бир қатор тадбирлар учун 20 июлга кўчирилди.

Режага кўра, уруш ҳолатида Қизил Армияни қуйидаги таркибда жойлаштириш режалаштирилган эди: фронт бўлимлари - 8, армиялар - 29, милтиқ корпуси - 62, механизатсиялашган корпус - 29, отликлар корпуси - 4, ҳаво корпуси - 8, ҳаво-десант корпуси - 5, милтиқ ва тоғли милтиқ бўлинмалари - 196, мотоўқ бўлинмалари - 2, моторли дивизиялар - 31, танк бўлинмалари - 61, отлик дивизиялар - 13, ҳаво бўлинмалари - 79, алоҳида ҳаво бригадалари - 4, ҳаво-десант бригадалари - 16, танкга қарши артиллерия бригадалари - 10, милтиқ бригадалари - РКК артиллерия полклари - 74, корпус артиллерия полклари - 94.

Фашистик Германиянинг Совет Иттифоқига хужум қилиш таҳдиди муносабати билан Қуrollи Кучлар шахсий таркиби кўпайтирилиб, 1941 йил бошига келиб 4207 минг кишига етди ва ўсишда давом этди.

Бу жуда кўп сонли ҳарбий хизматчиларни талаб қилди. Шу сабабли, ҳарбий билим юртлари деярли икки баравар кўпайтирилди ва уларда 11,5 минг кишидан 20300 кишига етказилди. Фақат 1940 йилда Қурукликдаги ва Ҳарбий ҳаво кучларида 42 та янги ҳарбий мактаб ташкил этилди ва улардаги курсантлар сони 168 минг кишига етказилди. 1937 йилда 36 минг та мутахассислиги бўйича кадрлар тайёрланган. Деярли барча мактаблар уч йиллик ўқишдан икки йиллик ўқиш даврига ўтказилди. Қўшинларда кичик лейтенантлар ва техникларни тайёрлаш учун кўплаб курслар кенгайтирилди ва яна ташкил этилди, уларнинг умумий сони 60 минг кишини ташкил этди.

Ушбу курсларни муддатли ва узоқ муддатли хизматнинг энг яхши кичик командирлари яқунладилар. Барча қўмондонлик академияларида кечки ва сиртқи бўлимлар тикланди, марказий малака ошириш курслари (ШОТ, АСУКС, БТКУКС ва бошқалар), шунингдек, академияларда малака ошириш курслари кенгайтирилди.

Бу чора-тадбирларнинг барчаси 1941 йилда фақат ҳарбий мактаблардан 83 минг қўмондонни қабул қилишга имкон берди. Бирок, кадрларга бўлган эҳтиёж ҳарбий таълим муассасалари тармоғига қараганда тезроқ ўсиб борди ва уларда тайёрланаётган кадрлар сони кенгайди.

Бош штаб академиясида 1938 йилда ташкил этилган бўлинмалар, корпуслар, армиялар ва ҳарбий округлар командирлари ва штаб бошлиқлари учун 5 ойлик малака ошириш курслари билан бир қаторда 1939 йилда учта - Бош штаб

академиясини тамомламаган Ҳарбий ҳаво кучларининг катта қўмондонлари учун ойлик тезкор тайёргарлик курслари. 1940 йилда катта офицерлар учун 5 ойлик малака ошириш курслари 7 ойлик курсларга айлантирилди.

Уларнинг ўқув дастурларининг асоси бирлашган қуроли қўшинларнинг ҳаракатларини ва фронт ва армия операцияларида авиациядан жанговар фойдаланишни ўрганиш эди. Ушбу қисқа муддатли курслар фундаментал оператив тайёргарликни таъминламаган бўлсада, талабаларнинг дунёқараши сезиларли даражада кенгайтирилди ва Улуғ Ватан уруши тажрибаси кўрсатганидек, улар олдида турган жанговар вазифаларни муваффақиятли ҳал қилдилар. Шунга қарамай, ҳарбий кадрлар тайёрлаш бўйича олиб борилаётган ишлар кўламига қарамай, ҳарбий таълим муассасалари тизими Қуроли Кучларни ташкилий жойлаштириш суръатларига мос келмади, шунинг учун заҳирадаги офицерлар ҳарбий хизматга фаол чақирила бошланди.

Уларнинг ўқув дастурларининг асоси бирлашган қуроли қўшинларнинг ҳаракатларини ва фронт ва армия операцияларида авиациядан жанговар фойдаланишни ўрганиш эди. Ушбу қисқа муддатли курслар фундаментал оператив тайёргарликни таъминламаган бўлсада, талабаларнинг дунёқараши сезиларли даражада кенгайтирилди ва Улуғ Ватан уруши тажрибаси кўрсатганидек, улар олдида турган жанговар вазифаларни муваффақиятли ҳал қилдилар. Шунга қарамай, ҳарбий кадрлар тайёрлаш бўйича олиб борилаётган ишлар кўламига қарамай, ҳарбий таълим муассасалари тизими Қуроли Кучларни ташкилий жойлаштириш суръатларига мос келмади, шунинг учун заҳирадаги офицерлар ҳарбий хизматга фаол чақирила бошланди.

Уларнинг ўқув дастурларининг асоси бирлашган қуроли қўшинларнинг ҳаракатларини ва фронт ва армия операцияларида авиациядан жанговар фойдаланишни ўрганиш эди. Ушбу қисқа муддатли курслар фундаментал оператив тайёргарликни таъминламаган бўлсада, талабаларнинг дунёқараши сезиларли даражада кенгайтирилди ва Улуғ Ватан уруши тажрибаси кўрсатганидек, улар олдида турган жанговар вазифаларни муваффақиятли ҳал қилдилар. Шунга қарамай, ҳарбий кадрлар тайёрлаш бўйича олиб борилаётган ишлар кўламига қарамай, ҳарбий таълим муассасалари тизими Қуроли Кучларни ташкилий жойлаштириш суръатларига мос келмади, шунинг учун заҳирадаги офицерлар ҳарбий хизматга фаол чақирила бошланди.

Шу муносабат билан заҳирадаги қўмондонлик таркибини қўшинлардаги ўқув ва амалий машғулотларга ҳамда малака ошириш курсларига жалб этиш зарурати туғилди. Айниқса, муҳандис-техник, маъмурий, иқтисодий ва сиёсий ходимларни ўқув ва амалий машғулотларга жўнатиш зарур эди. 1941 йил бошига келиб, ушбу тоифадаги заҳирадаги офицерлар орасидан муҳандислик-техник ходимларнинг

22,2 фоизи, маъмурий-бошқарув ходимларининг 44,7 фоизи ва сиёсий ходимларнинг 51,5 фоизи қўшинларда ўқув ва амалий машғулотлардан ўтдилар.

Ушбу чора-тадбирлар Улуғ Ватан уруши бошланишига қадар захирадаги офицерларнинг ресурсларини 1939 йилга нисбатан икки баравар ошириш имконини берди. Шундай қилиб, 1941 йил 1 апрел ҳолатига захирадаги офицерлар қуйидагилар эди: Қуруқликдаги ва Ҳарбий ҳаво кучларида - 984 520 киши, шу жумладан халқ хўжалиги учун 93 296 киши ёки 9,4%; Ҳарбий-денгиз кучларида - 31 745 киши, шу жумладан халқ хўжалиги учун 7 013 киши ёки 22,1%. Жами: 1 016 265 нафар захирадаги офицерлар рўйхатидан ўтказилган бўлиб, шундан 915 951 нафари умумий ҳисобда, 100 314 нафари эса махсус ҳисобда [7].

Бироқ, тадқиқотлар шуни кўрсатадики, захирадаги офицерларнинг асосий қисми (тахминан 75%), қўмондонлик таркибидан ташқари, ҳарбий маълумотга эга эмас эди. Масалан, Қуруқликдаги қўшинларнинг техник таркибида фақат 26,3%, сиёсий таркибда - 23,7%, маъмурий таркибда - 18,1% ҳарбий тайёргарликка эга. Қолган офицерлар, гарчи улар ҳарбий тайёргарликка эга бўлмасалар ҳам, ўрта ёки олий махсус маълумотга ва армияда мавжуд бўлганларга тегишли фуқаролик мутахассисликларига эга эдилар.

Тажриба шуни кўрсатадики, захирадаги қўмондонлик таркибини тайёрлаш ва тўплаш асосан кадрлар ва резервнинг кичик қўмондонлик таркиби, шунингдек олий ноҳарбий тайёргарликдан ўтган фуқаролик таълим муассасалари талабалари ҳисобидан амалга оширилган.

Захирадаги командирларнинг умумий сонидан бўлим командирлари, взвод командирлари ва уларга тегишли бўлган шахслардан тайёрланган офицерлар улуши 123,3 минг кишини ёки 60,8 фоизини, олий ноҳарбий тайёргарликдан ўтган шахслар улушига тўғри келди уларнинг сони 27780 киши ёки 13,7% га етди.

Ушбу ҳудуддаги захирадаги офицер ҳарбий тайёргарлигининг асосий камчилигига қараб, файл кўп бўлинмаларни бошқариш зарурий амалиётга эга эмас эди, баъзилари эса армияда умуман хизмат қилмаган. Бинобарин, СССРда сафарбарлик давридаги даврда улар миллий қўмондонлик ва қўмондонлик кадрларининг катта танқислигини тезлаштиришни кўрдилар, балки ҳарбий қисмларга тайинлаш захирадаги командирларнинг ҳарбий билимларини назорат қилиш ҳақида доимий ғамхўрлик кўрсатадилар [8].

Шундай қилиб, СССР Мудофаа халқ комиссарининг 1940 йил 21 ноябрдаги буйруғи билан захирадаги офицерларни бевосита қўшинларда тайёрлашнинг янги тизими жорий этилди, бу эса 1941 йилда январ ойидан бошлаб кўп сонли офицерларни чақиришни назарда тутган эди. Шунга қарамасдан тўғридан-тўғри ҳарбий қисмларда ўқитиш учун захирадаги командирлар қуйидаги ҳисоб-китоблар асосида тайинланади: милтиқ полкида - ойига 10 киши, йилига 120 киши; артиллерия полкида - ойига 6 киши, йилига - 72; бир танк полкида ойига - 8 киши,

йилига - 96. Шу билан бирга, захирадаги қўмондонлик таркиби ўзи тўда режасига мувофиқ тайинланган бўлинмаларда ўқиш учун чақирилиши керак эди. Тренингнинг давомийлиги уч ой этиб белгиланди; Тренингнинг давомийлиги 3 ой этиб белгиланди; Шулардан 1 ой назарий машғулотларга, кейинги 2 ой эса бўлинмаларни амалий бошқаришга бағишланди.

Биринчи навбатда, захирадаги командирлар (1939-1940) захирадаги кичик қўмондонлик таркибидан, шунингдек, ҳарбий билимларини оширишга муҳтож бўлган взвод-компания бўлинмаси қўмондонлик таркибидан тайёрланди.

1941-йилнинг май-июн ойларида тўда режасига тайинланган 75100 нафар захирадаги командирлар ҳарбий қисмларда амалий машғулотларга чақирилди. Сафарбарлик эълон қилиниши билан улар бир хил бўлинма ва бўлинмаларда ва бир хил позитсияларда қолдирилди, бу албатта, бўлинмалар ва қўшинларнинг сафарбар этилишини тезлаштирди.

Бироқ, умуман олганда, Улуғ Ватан уруши бошланишига қадар ҳарбий кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш муаммоси ҳал қилинмаган эди. Буни қуйидаги фактлар тасдиқлайди: 1941 йил бошидаги Армия ва флот Бош қўмондонлик таркибининг сон руйхати 579 581 одамни ташкил этиб, улардан Қуриқликдаги Қўшинларда - 426 942 одам.; Ҳарбий Хаво Кучларида – 113 086 одам.; Ҳарбий Денгиз Флоти – 39 553 одамни ташкил этган [9].

Улуғ ватан уруши бошланган вақтдаги “Корпус батальони бўғинидаги офицерларининг маълумот даражаси бўйича тавсифи

Лавозим	Маълумоти			
	Юқори	Ўрта	Тезкор тайёргарлик курси	Ҳарбий маълумот сиз
Корпус командири	55 киши. (52,4 %)	50 киши. (47,6 %)	—	—
Сиёсий ташвиқот бўлим бошлиғи	38 киши. (40 %)	19 киши. (20 %)	37 киши. (39,0 %)	1 киши. (1 %)
Корпус штаб бошлиғи	84 киши. (80 %)	21 киши. (20 %)	—	—
Дивизион командири	142 киши. (39,6 %)	217 киши. (60,4 %)	—	—
Дивизион штаб бошлиғи	235 киши. (66,2 %)	115 киши. (32,4 %)	5 киши. (1,4 %)	—

Дала командири	260 киши. (14,2 %)	1099 киши. (59,9 %)	471 киши. (25,7 %)	3 киши. (0,2 %)
Батальон командири	131 киши. (1,6 %)	7728 киши. (91,7 %)	559 киши. (6,6 %)	7 киши. (0,1 %)

Шундай қилиб, Улуғ Ватан уруши арафасида ҳарбий кадрлар захирасини тайёрлаш тажрибасига асосланиб, замонавий шароитларга ҳам тегишли бўлган **қуйидаги хулосалар чиқаришимиз мумкин:**

1. Совет давлати фашистик Германия томонидан кучайиб бораётган ҳужум таҳдидига муносиб жавоб қайтарди, бунинг муҳим омили ҳарбий кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш эди. Шу муносабат билан офицерлар захирасини тайёрлаш тўғрисидаги қарорнинг ўз вақтида қабул қилиниши ва зарур офицерлар сонининг асосли ҳисоб-китоблари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди.

2. Ҳарбий кадрларни тайёрлаш учун асос бўлиб қўмондонлик таркибининг ҳарбий-техник билимларини ошириш, уларнинг ҳарбий ва бошқа техника воситаларини, шунингдек, замонавий жанговар ва операцияларнинг янги шакллари ўзлаштириш, яъни ўқув машғулотлари ўқув йилига мос келиш эди.

3. Захирадаги офицерларнинг тайёргарлигини такомиллаштириш мақсадида бир ярим ойгача давом этадиган ўқув ва амалий машғулотлар, шунингдек, захирадаги офицерларни ҳарбий машғулот (машқ) ларда қатнашиш учун жалб қилиш амалиёти ўтказилди. Шу билан бирга, захирадаги офицерларни рўйхатга олиш ва тайёрлаш ўша бўлинмаларда ва уларни тайинлаш режалаштирилган лавозимларда амалга оширилди.

4. Умуман олганда, қўмондонлик кадрлар захирасини тайёрлаш нафақат уруш давридаги армиянинг сафарбарлик жойлаштирилишини, балки уруш жараёнида муқаррар йўқотишларни алмаштиришни ҳам таъминлаши керак. Айниқса, унинг дастлабки кунларида.

5. Урушдан олдинги йилларда захирадаги қўмондонлик ва қўмондонлик таркибини ҳарбий тайёргарлик ва қайта тайёрлашнинг кенг йўлга қўйилиши нафақат уларнинг ҳарбий тайёргарлигини ошириб, қўл остидагилар билан ишлаш кўникмаларини оширибгина қолмай, балки ушбу кадрларни ҳар томонлама ўрганиш, таълим жараёнини тартибга солиш имконини берди. Уларни аттестациядан ўтказиш, ҳарбий унвонларни бериш ва уруш даврида фойдаланиш имкониятини берган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бобилев, П. Н. Совет Қуролли Кучлари. 1918–1988 П. Н. Бобилев. М. Полит наشريёти, 1987 й. - 415 С.

2. Совет давлатининг 1941-1945 йиллардаги Улуғ Ватан урушидаги ҳарбий хизматчилари. М.: Ҳарбий нашриёт, 1963 й. - 624 С.
3. Иовлев, А. М. 1929-1937 йилларда ҳарбий таълим муассасаларининг ривожланиши А. Иовлев, А. Черемних/Воен.-ист. журнал, 1980. Но 7. 75 С.
4. Иовлев, А. М. КПССнинг ҳарбий кадрлар тайёрлашдаги фаолияти А. М. Иовлев. – М.: Ҳарбий нашриёт, 1976 й. - 105 С.
5. Улуғ Ватан уруши арафасида Қизил Армия қўмондонлик кадрлари.– Мурожаат санаси: 28.04.2023 й.
6. Урушдан олдинги йилларда (1929-1941) Совет давлати қўмондонлик таркибининг ҳарбий кадрларини тайёрлаш. cyberleninka.ru/podgotovka-voennyh-kadrov-sovetskogogosudarstvav. Мурожаат санаси: 28.04.2023 й.
7. 1941–1945 йиллардаги Улуғ Ватан уруши ҳақидаги стратегик очерк. - М.: Ҳарбий нашриёт, 1961. - 111 С.
8. Тюшкевич, С. А. Совет Қуролли Кучлари: қурилиш тарихи С. А. Тюшкевич. - М.: Ҳарбий нашриёт, 1978 й. 209 С.
9. wikipedia_ru_all_maxi_2022-04/A/Вторая_мировая_война. Мурожаат санаси: 05.05. 2023 й.